

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

РЕФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ В НАПРЯМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ (1991–2002 РОКИ): ІСТОРИКО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

REFORMING THE CONTENT OF GENERAL SECONDARY EDUCATION IN INDEPENDENT UKRAINE IN THE ROUTE OF NATIONAL SELF-IDENTIFICATION (1991–2002): HISTORIC AND SOURCE STUDY ASPECT

Стаття присвячена актуальній проблемі реформування змісту загальної середньої освіти в напрямі національної самоідентифікації в Україні впродовж першого десятиріччя її незалежності в історико-джерелознавчому вимірі. Історіографічне осмислення цього питання засвідчило, що в українській та зарубіжній історіографії немає праць, де б системно розглядалася наведена тема. Для реалізації мети дослідження з використанням джерелознавчого підходу як провідного виявлено та охарактеризовано документи, у яких відображено концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти (Закон України «Про освіту», 1991 рік; Концепція середньої загальноосвітньої школи України, 1991 рік; Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), 1993 рік; Концепція державного стандарту загальної середньої освіти в Україні, 1996 рік; Закон України «Про загальну середню освіту», 1999 рік; Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа), 2001 рік тощо), задля встановлення їх інформативної цінності. Аргументовано, що період 1991–2002 років характеризується розробленням національного освітнього законодавства, нових методологічних засад удосконалення змісту загальної середньої освіти та інтенсифікацією творчої педагогічної думки про його перспективний розвиток на основі загальнолюдських і національних цінностей. Провідну роль у цьому процесі відіграли вчені НАПН України. Проаналізувавши документи, ми довели, що вони містять інформацію про кардинальні зміни у змісті загальної середньої освіти: від проголошення нових принципів його формування (національний, демократичний, гуманістичний, диференціації та індивідуалізації, гуманітаризації, дитиноцентричний, світський, науковий, стандартизації, наступності, варіативності тощо) до їх розвитку та конкретизації. Джерелознавче пізнання праць творців (В. Кремень, О. Савченко) національного освітнього законодавства уможливило одержання знання про особливості дібраних матеріалів (автори, час, обставини, мета створення, фактична цінність, достовірність, репрезентативність, вплив епохи). Виявлені документи (законоцелі, програма, державний стандарт), статті їхніх розробників про реформування змісту загальної середньої освіти в Україні впродовж першого десятиріччя її незалежності мають велике значення

для відтворення реальної картини досліджуваного процесу.

Ключові слова: реформування змісту загальної середньої освіти, законодавчі та нормативні документи, педагогічне джерелознавство, історико-джерелознавчий аналіз, концептуальні засади розбудови нового змісту української школи, незалежна Україна.

The article is dedicated to the relevant problem of reforming the content of general secondary education in line with national self-identification in Ukraine during the first decade of its independence in the historical and source study dimension. The historiographic understanding of this issue has shown that in the Ukrainian and foreign historiography there are no works where this topic would be considered systematically. To implement the goal of the study, using the source study approach as a leading one, documents reflecting the conceptual foundations of reforming the content of general secondary education were found and characterized (Law of Ukraine "On Education", 1991; Concept of the secondary general education school of Ukraine, 1991; State national program "Osvita" ("Ukraine of the XXI century"), 1993; Concept of the state standard of general secondary education in Ukraine, 1996; Law of Ukraine "On general secondary education" (1999), Concept of general secondary education (a 12-year school), 2001, etc.), in order to determine their informative value. It has been substantiated that the period 1991–2002 is characterized by the development of the national educational legislation, new methodological foundations for improving the content of general secondary education and the intensification of creative pedagogical thought regarding its future development based on universal human and national values. The leading role in this process was played by the scientists of the Academy of Educational Sciences of Ukraine. After the analysis of the documents, it has been proven that they contain information about cardinal changes in the content of general secondary education: from the proclamation of new principles of its formation (national, democratic, humanistic, differentiation and individualization, humanitarianization, child-centrism, secular, scientific, standardization, continuity, variability, etc.) to the development and concretization of them. The source study of the works by the creators (V. Kremen, O. Savchenko) of the national educational legislation made it possible to obtain the knowledge about the

УДК 373.3/5.011.33.014.3(477)
(091)"1991/2002":930.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/33-2.1>

Березівська Л.Д.,
докт. пед. наук, професор,
член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України,
директор
Державної науково-педагогічної бібліотеки України
імені В.О. Сухомлинського

features of the selected materials (authors, time, circumstances, purpose of creation, factual value, reliability, representativeness, influence of the epoch). The discovered documents (laws, concepts, program, and state standard), their developers' articles on reforming the content of general secondary education in Ukraine during the first decade of its independence are of great importance

for reproducing the real picture of the process under study.

Key words: reforming the content of general secondary education, legislative and regulatory documents, pedagogical source study, historical and source study analysis, conceptual foundations for the development of the new content of the Ukrainian school, independent Ukraine.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Квінтесенцію реформування загальної середньої освіти в Україні та інших державах становить її зміст. Підходи, сутнісні характеристики, принципи змісту є відображенням суспільного запиту до формування майбутнього громадянина, вимог держави до якості освіти. Питання «Чому навчати?» є вічним і пріоритетним у різні часи розвитку історії освіти. З проголошенням незалежності України оновлення змісту освіти стало стратегічним завданням розбудови шкільної освіти. У попередніх дослідженнях ми визначили три періоди реформування загальної середньої освіти з огляду на національне законотворення в Україні протягом 1991–2017 років, кожний з яких ознаменувався розробленням і схваленням низки важливих нормативно-правових документів: I (1991–2002 роки) – період національної самоідентифікації у загальній середній освіті; II (2002–2013 роки) – період формування державної політики щодо розвитку загальної середньої освіти в новому методологічному й соціально-економічному контексті; III (2013–2017 роки) – період комплексної модернізації загальної середньої освіти [4]. Розглянемо процес реформування змісту загальної середньої освіти в Україні впродовж першого десятиріччя її незалежності в історико-джерелознавчому вимірі для з'ясування й розуміння його змін та особливостей, упорядкування масиву емпіричної і теоретичної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Історіографічне пізнання проблеми уможливило виявлення низки праць українських учених, де більшою чи меншою мірою висвітлюється проблема реформування змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні в історико-педагогічному аспекті. Отже, слід відзначити роботи таких науковців, як В. Кремень (1999, 2000 роки), О. Савченко (2002 рік), К. Баханов (2006 рік), М. Вачевський, Г. Кільова (2010 рік), Л. Паращенко (2011 рік), В. Камишин, Н. Федорова, Б. Піонтовський-Вихватень (2015 рік) [1; 8; 9; 13; 14; 15; 16; 21]. Це питання порушуємо й ми у своїх працях (2011, 2019, 2020 роки) [2; 3; 4; 5; 6].

Важливими для нашої розвідки є статті академіка В. Кременя, у яких учений розкриває культурно-історичні передумови побудови змісту освіти та принципи дидактичного оформлення

навчального змісту в умовах розбудови державної незалежності [14]; зміни у змісті загальної середньої освіти протягом першого десятиріччя державної незалежності (про значення Державного стандарту початкової середньої освіти, Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа), Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту») [13].

Історіографічною цінністю вирізняється публікація академіка О. Савченко, де охарактеризовано чотири періоди реформування змісту шкільної освіти в Україні впродовж 1991–2002 років і висвітлено історію створення тих чи інших нормативних документів [21]. Ця розвідка стала теоретичним підґрунтям нашого дослідження.

У ході вивчення зарубіжної історіографії було виявлено невелику кількість праць з історії реформування загальної середньої освіти в незалежній Україні. Заслуговує на увагу розділ «Україна: історія шкільної системи» монографії “The Education Systems of Europe” («Системи освіти Європи») (2007 рік) Вольфганга Гельвіга та Яни Липенкової [22, с. 808–809]. Автори позитивно оцінили зміни, що відбулися в шкільній освіті з проголошенням незалежності України й прийняттям нормативних документів (Закон України «Про освіту», 1991 рік, Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), 1993 рік), які були новими й принципово відрізнялися від радянських [22, с. 808–809]. Ад'юнкт-професор освітньої політики та лідерства Бенджамін Куцюруба розкриває зміни в освіті в контексті філософських, ідеологічних, соціально-політичних та економічних перетворень в Україні (1991–2005 роки) після розпаду СРСР, що стало, на його думку, критичною відправною точкою в розвитку української національної ідентичності [23, с. 287–309]. Аналіз зарубіжної історіографії дає підстави стверджувати, що вивчення історії шкільної освіти в незалежній Україні набуває актуальності у світовому науковому просторі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Результати історіографічного осмислення проблеми реформування змісту загальної середньої освіти свідчать про те, що найменш дослідженим періодом порівняно з попередніми є доба незалежності України (1991–2017 роки). Сьогодні в українській і зарубіж-

ній історіографії немає праць, де б системно розглядалась окреслена тема. При цьому будь-яка історико-педагогічна розвідка має розпочинатися з історико-джерелознавчого аналізу, тобто пошуку та систематизації джерельного комплексу, джерелознавчої критики й джерелознавчого синтезу. На нашу думку, передусім варто дібрати та проаналізувати законодавчі й нормативні документи, де відображено концептуальні засади розбудови нового змісту української школи.

Мета статті. Метою статті є характеристика концептуальних документів про реформування змісту загальної середньої освіти в напрямі національної самоідентифікації, розроблених у перше десятиріччя незалежності України, для встановлення їх особливостей та інформативної цінності.

Виклад основного матеріалу. Передусім зазначимо, що реформування змісту загальної середньої освіти України впродовж 1991–2002 років відбувалося в складний перехідний період, коли радянська авторитарна парадигма відходила в минуле й потрібно було розбудовувати демократичну особистісно орієнтовану систему освіти, котра відкривала нові горизонти її розвитку. У цей час важливою подією стало створення у 1992 році відповідно до Указу Президента України Академії педагогічних наук України (нині – НАПН України) як вищої галузевої державної наукової установи для здійснення науково-методичного забезпечення національної системи освіти.

Вагому роль відіграла в цьому процесі академік О. Савченко, праці якої стали основою відтворення подій тих років. Як ми вже зазначали, вчена виокремила чотири етапи реформування змісту шкільної освіти в Україні впродовж 1991–2002 років. На першому етапі (1991–1995 роки), як зазначає Олександра Яківна, постало завдання деполітизації і набуття національного характеру, суттєвих змін зазнала мовно-літературна та історична освіта [21, с. 215].

Характерною особливістю процесу реформування загальної середньої освіти цього періоду є розроблення її нової законодавчої і нормативно-правової бази з урахуванням громадсько-педагогічної думки. Так, результатом інтенсивної праці Міністерства народної освіти УРСР і науково-педагогічної, учительської громадськості став Закон України «Про освіту» (1991 рік), де визначено нові засади освіти, а саме гуманістичний, демократичний принципи, доступність і рівність умов для повної реалізації здібностей, таланту, всебічного розвитку дитини; пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей над політичними й класовими інтересами; органічний зв'язок із національною історією, культурою; незалежність системи освіти від політичних, громадських і релігійних організацій; світський та науковий характер освіти; інтеграція з наукою, виробництвом і міжна-

родною освітою; гнучкість та практичність освіти; еквівалентність державного управління й громадського самоврядування; безперервність освіти [19]. Зазначений основоположний документ, який протягом 1993–2003 років зазнавав змін і доповнень, забезпечив підґрунтя для реформування змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні.

Ці ідеї відображено в Концепції середньої загальноосвітньої школи України, яку створено у 1990 році НДІ педагогіки УРСР (нині – Інститут педагогіки НАПН України). Після широкомасштабного обговорення на шпальтах газети «Радянська освіта» та іншої преси, на серпневих учительських конференціях, подальшого доопрацювання 12 вересня 1991 року її було затверджено рішенням колегії Міністерства народної освіти України. У документі подано тлумачення поняття «зміст загальної середньої освіти», обґрунтовано принципи, необхідність і напрями оновлення змісту загальної середньої освіти тощо [12, с. 13–19].

Оскільки «зміст освіти чутливо реагує на всі зміни в житті суспільства», провідними його принципами визначено принципи гнучкості та відкритості. Основними напрямками оновлення змісту освіти проголошено широке відображення на всіх ступенях навчання національної історії, духовної і матеріальної культури, мистецтва в органічній єдності зі світовою історією, культурою, здобутками людської цивілізації; врахування інтересів учнів та їхніх індивідуальних особливостей, орієнтація змісту на розвиток здібностей та емоційно-ціннісних ставлень школярів, їхнього наукового світогляду й творчого мислення; посилення гуманістичного, політехнічного та екологічного спрямування змісту освіти, дієвості засвоєваних учнями знань; забезпечення варіативності навчальних планів і програм тощо [12, с. 13–14].

Стратегічні завдання реформування змісту всіх ланок освіти виокремлено в Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993 рік), до підготовки якої (частина про зміст освіти) від АПН України долучилися О. Савченко та Ю. Мальований [21, с. 215]. Основні положення представленого документа розглядалися на І з'їзді педагогічних працівників України в грудні 1992 року. Після доопрацювання, що тривало майже рік, його затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 року. Розроблення Програми було актуальним і довгоочікуваним, адже в ній визначено стратегію розвитку освіти в Україні на найближчі роки й перспективу XXI століття, а саме створення життєздатної системи безперервного навчання та виховання задля досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливості постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального й культурного потенціалу як найвищої цінності нації [7, с. 4].

Автори Програми пріоритетним напрямом реформування загальної середньої освіти вважають удосконалення її змісту, а саме встановлення раціонального співвідношення між його гуманітарними й природничо-математичними складниками, відповідне науково-педагогічне, методичне та інформаційне забезпечення. До основних шляхів його реформування віднесено визначення державних стандартів усіх рівнів загальної середньої освіти, а також змісту загальноосвітньої підготовки й відповідних базових дисциплін; упровадження інтегрального та варіантного принципів навчання. Крім того, у документі конкретизуються шляхи реформування змісту загальноосвітньої гуманітарної, природничо-математичної освіти, трудової підготовки [7, с. 6].

Як бачимо, на законодавчому рівні було створено теоретико-методологічні основи нового змісту української шкільної освіти. Проте, на думку О. Савченко, ці теоретичні надбання не забезпечили глибокого реформування змісту загальної середньої освіти через «нерозробленість методології теорії шкільного змісту, заповітизованість підходів, неготовність української педагогічної науки вчасно представити обґрунтований варіант концепції шкільного змісту, відсутність належної співпраці МО і АПН тощо» [21, с. 216].

Нові підходи до відбору змісту загальної середньої освіти представлено в підготовленій АПН України Концепції гуманітаризації загальної середньої освіти (1995 рік, автори: С. Гончаренко, Ю. Мальований) [21, с. 215].

Зазначимо, що після прийняття Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») схвалено низку документів, які законодавчо закріпили перетворення в освітній сфері незалежної України, зокрема нову редакцію Закону України «Про освіту» 1996 року; Концепцію державного стандарту загальної середньої освіти 1996 року. Отже, розпочався другий період реформування шкільного змісту (1996–1999 роки) [21, с. 216], що ознаменувався розробленням Державного стандарту загальної середньої освіти. Керували цим процесом від Міністерства освіти України О. Савченко, від АПН України – С. Гончаренко, від НАН України – П. Толочко, від Інституту змісту і методів навчання Міністерства освіти України – О. Ляшенко.

Для унормування змісту шкільної освіти надзвичайно важливим стало затвердження рішенням колегії Міністерства освіти України 22 травня 1996 року Концепції державного стандарту загальної середньої освіти в Україні. Над її підготовкою відповідно до спільного Наказу Міністерства освіти України, Національної академії наук України та Академії педагогічних наук України від 22 січня 1996 року працювала Науково-координаційна рада на чолі з О. Савченко [11, с. 4].

Причинами розроблення Концепції автори називають необхідність з'ясування суспільного ідеалу освіченості сучасної людини й вироблення з урахуванням цього вимог до освіти [11]. У документі розкриваються сутнісні ознаки, структура державного стандарту (базовий навчальний план, освітні стандарти 8 галузей знань) і зміст його складників, державні вимоги до рівня засвоєння змісту загальної середньої освіти за ступенями навчання, порядок його введення в дію. Крім того, у ньому подано тлумачення термінів «державний стандарт загальної середньої освіти», «базовий навчальний план», «освітні стандарти галузей знань чи навчальних предметів». Концепція започаткувала процес стандартизації всіх рівнів загальної середньої освіти.

У роботі над державним загальноосвітнім стандартом брали активну участь члени АПН України, такі як Р. Арцишевський, Н. Бібік, М. Вашуленко, Н. Волошина, М. Бурда, М. Жалдак, Л. Мацько, П. Шищенко, М. Шкіль, Ю. Мальований; наукові співробітники лабораторій Інституту педагогіки АПН України (Н. Буринська, І. Гудзик, Л. Скуратівський) [21, с. 216]. Протягом 1997 року активно обговорювалися на шпальтах журналів, серпневих нарадах, науково-методичних комісіях опубліковані проекти державних стандартів із кожної освітньої галузі (надійшло понад 1 400 відгуків). Доопрацьований Базовий навчальний план для 11-річної школи затверджено Постановою Кабінету Міністрів України у 1998 році.

Як бачимо, у перші роки незалежності України в ході інтенсивної праці українські науковці, освітяни розробили стратегічно важливі документи. Про їх значення О. Савченко писала так: «За дуже стислий термін, в умовах відсутності фінансування, гострих дискусій, які нерідко мали політичний характер, розробникам вдалося створити ці принципово нові для нашої освіти документи». Водночас, на думку вченої, не вдалося мінімізувати зміст освітніх галузей, реалізувати принцип наступності, використати повною мірою потенціал галузей для особистісного розвитку школяра [21, с. 217].

На третьому етапі (1998–2000 роки) підготовлено й прийнято Закон України «Про загальну середню освіту» (1999 рік), що, за словами О. Савченко, зумовило переосмислення цілей шкільної освіти як соціальної інституції, цілісної системи та водночас складника неперервної освіти [21, с. 217]. Так, у Законі задекларовано мету загальної середньої освіти, якою є «забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях і принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання та виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємопо-

ваги між націями й народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави» [17].

Проте загальна середня освіта України як найбільш тривалий та обов'язковий складник безперервної освіти в умовах інтеграції і глобалізації «соціальних, економічних і культурних процесів, які відбуваються у світі», а також з огляду на перспективи розвитку держави на найближчі два десятиліття потребувала радикальних змін. На державному рівні постало завдання оновлення мети шкільної освіти, переходу до нового змісту й терміну навчання, що було проголошено в Постанові Кабінету Міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» (2000 рік) [20].

У зв'язку з цим виникла необхідність розроблення Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа), над якою працювала творча група, а саме О. Савченко (керівник), Н. Бібік, В. Биков, О. Ляшенко, Ю. Мальований [21, с. 219]. Її активно обговорювали педагоги та громадськість протягом 2000–2001 років. Доопрацьований документ у доповіді на спільному засіданні колегії МОН України й Президії АПН України за головування міністра освіти В. Кременя та першого віцепрезидента АПН України В. Мадзігона представила віцепрезидент АПН України О. Савченко. Спільною Постановою двох відомств 22 листопада 2001 року його було схвалено, а також поставлено завдання розгорнути роботу щодо оновлення змісту освіти в основній і старшій школі, розробити до 2003 року та у встановленому порядку подати на затвердження Кабінету Міністрів України Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [18].

У III розділі «Зміст загальної середньої освіти» зазначеної Концепції окреслено методологічні основи, підходи до оновлення змісту освіти у 12-річній школі, зазначено роль його інваріантного та варіативного складників тощо. Також виокремлено пріоритети реформування змісту шкільної освіти, такі як створення передумов для різнобічного розвитку особистості, індивідуалізації і диференціації навчання, переходу до особистісно орієнтованих педагогічних технологій; виховання особистісних якостей громадянина – патріота України; формування життєвої, соціальної, комунікативної та комп'ютерної компетентностей учнів; посилення практично-діяльного й творчого складників у змісті всіх освітніх галузей; гуманізація та гуманітаризація змісту навчання; комплексна реалізація оздоровчої функції шкільної освіти; забезпечення наступності навчального змісту [18]. Позитивно, що методологічною основою змісту шкільної освіти визначено загальнолюдські й національні цінності, центрованість на актуальних і перспективних інтересах дитини.

Цілісно та в тісному взаємозв'язку обґрунтовано доміанти змісту загальної середньої освіти (фун-

даменталізація, науковість і системність знань, їх цінність для соціального становлення людини, гуманізація й демократизація шкільної освіти, ідеї полікультурності, взаємоповаги між націями та народами, світського характеру школи) і засади його добору (доступність, науковість, наступність та перспективність, практичне значення, можливості для загальнокультурного, наукового, технологічного розвитку особистості, індивідуалізації, диференціації навчання).

Набуло подальшого розвитку українознавче спрямування змісту шкільної освіти, «що безпосередньо забезпечується вивченням таких загальноосвітніх предметів, як українська мова, українська література, історія України, географія України, українська художня культура, а також шляхом висвітлення українознавчого матеріалу у змісті інших навчальних предметів» [18].

Принципові підходи до оновлення змісту загальної середньої освіти (доступність, уміння добувати, переробляти інформацію, посилення світоглядного компонента, збереження базового ядра тощо) конкретизувалися в Базовому навчальному плані, який унормував основні параметри організації освітнього процесу, а саме його тривалість, розподіл часу за роками навчання, освітніми галузями, інваріантним і варіативним складниками [18].

Як бачимо, Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) інтегрувала найкращі теоретичні надбання українських учених щодо розроблення змісту загальної середньої освіти в першому десятиріччі незалежної України. Документ високо оцінила О. Савченко, зазначивши, що він окреслив «методологічні та теоретичні основи модернізації змісту відповідно до нових вимог розвитку української школи» [21, с. 219].

Надзвичайно важливим здобутком цього періоду є створення й затвердження Кабінетом Міністрів України Державного стандарту початкової освіти (2000 рік) [20]. Над ним працювали вчені Інституту педагогіки та Інституту проблем виховання АПН України (О. Савченко, Т. Байбара, Н. Бібік, І. Гудзик, Л. Кочина, Н. Листопад, Н. Коваль, О. Хорошківська, В. Мартиненко, В. Тименко, Л. Масол, М. Зубалій) [21, с. 222]. Стандарт визначив обсяг знань для семи освітніх галузей, а саме мови й літератури, математики, основ здоров'я та фізичної культури, мистецтва, «Людина і світ», природознавства, трудового навчання.

О. Савченко узагальнила особливості осучаснення змісту 4-річної початкової освіти й виділила забезпечення якомога повнішої реалізації загальних пріоритетів щодо національного характеру школи, розвитку особистості, оздоровчої функції, гуманізації, диференціації, збільшення питомої ваги навчальної діяльності практичного та творчого спрямування; посилення практичної й вихов-

ної функції вивчення мов; передбачення роботи учнів із комп'ютером як засобом навчальної діяльності; запровадження вивчення іноземних мов із другого класу в загальноосвітній школі; початок підготовки не типових, а варіативних авторських програм [21, с. 222–223].

Четвертий етап реформування змісту шкільної освіти розпочався наприкінці 2000 року (О. Савченко), коли МОН України оголосило конкурс на створення проекту Базового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів. Загалом надійшло вісім проєктів, а саме Інституту педагогіки АПН України, НДІ українознавства МОН України, географічного товариства України, географічного факультету КДУ ім. Т. Шевченка, авторських колективів під керівництвом В. Ільченко, Р. Арцишевського, лабораторії мов національних меншин Одеського ОГУВ, заступника директора ЗОШ № 2 м. Зборова Тернопільської обл. С. Гапика [21, с. 223]. Після обговорення на засіданнях бюро відділення дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті АПН України в першій половині 2002 року було завершено й запропоновано для розгляду громадськості проєкт Базового навчального плану для основної і старшої школи. Проте жвавої дискусії, як зазначає О. Савченко, не відбулося через зниження інтересу педагогів до проблем реформування освіти, введення розподілу навчального часу в Базовому плані між освітніми галузями, а не між предметами. У зв'язку з невідповідністю темпів і глибини перетворень вимогам особистості, суспільства та держави виникла потреба «в радикальній модернізації галузі» [21, с. 224].

Для нашої розвідки мають колосальне значення міркування творців нового законодавчого підґрунтя. Так, академік В. Кремень (міністр освіти і науки України у 2000–2005 роках), характеризує процес розвитку освіти в окреслений відрізок часу, зазначає, що він «не позбавлений суперечностей і труднощів, але головною при цьому є тенденція до динамізму й осучаснення». Основними здобутками розбудови національної системи освіти вчений вважає розроблення нової законодавчої бази, створення вітчизняних підручників, оновлення змісту освіти, забезпечення варіативності мережі навчальних закладів тощо [15, с. 86]. На думку академіка О. Савченко, у перше десятиліття незалежності України в проєктуванні змісту шкільної освіти відбувся поетапний і досить інтенсивний процес змін, інструментом яких є стандартизація [21, с. 225].

Висновки. Отже, історико-джерелознавче вивчення проблеми уможливило виявлення низки законодавчих і нормативних документів (закони, концепції, програма, державний стандарт), статей їхніх авторів про реформування змісту загальної середньої освіти в напрямі національної само-

ідентифікації в Україні впродовж першого десятиріччя її незалежності, які мають велике значення для відтворення реальної картини досліджуваного явища. Їх аналіз доводить, що період 1991–2002 років характеризується динамічним розробленням національного освітнього законодавства, нових методологічних засад модернізації змісту загальної середньої освіти та інтенсифікацією творчої педагогічної думки щодо його перспективного розвитку на основі загальнолюдських і національних цінностей. Провідну роль у цьому процесі відіграли вчені НАПН України.

Документи містять інформацію про кардинальні зміни у змісті загальної середньої освіти: від проголошення нових принципів його конструювання (національний, демократичний, гуманістичний, диференціації та індивідуалізації, гуманітаризації, дитиноцентричний, світський, науковий, стандартизації, наступності, варіативності тощо) до їх розвитку й конкретизації; появу новітніх підходів, зокрема компетентнісного, що полягає у формуванні життєвої, соціальної, комунікативної та комп'ютерної компетентностей учнів.

Джерелознавче пізнання праць творців (В. Кремень, О. Савченко) національного освітнього законодавства забезпечило одержання знання про особливості дібраних матеріалів (автори, час, обставини, мета створення, фактична цінність, достовірність, репрезентативність, вплив епохи). При цьому історико-джерелознавчого аналізу потребує проблема реформування змісту загальної середньої освіти в Україні протягом 2002–2017 років, про що йтиметься в подальших публікаціях.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баханов К. Державний стандарт загальної середньої освіти: шляхи вдосконалення. *Рідна школа*. 2006. № 6. С. 4–6.
2. Березівська Л. Реформування загальної середньої освіти в Україні у ХХ столітті крізь призму джерелознавства : науково-допоміжний бібліографічний покажчик / НАПН України, Від-ня заг. педагогіки та філософії освіти, ДНПБ України ім. В. Сухомлинського. Вінниця : Твори, 2019. 251 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/716674>; <http://dnpb.gov.ua/?ourpublications=20781>.
3. Березівська Л. Реформування шкільної освіти в Україні в умовах державотворення (початок 90-х років ХХ ст.). *Молодь і ринок*. 2011. № 6. С. 17–21.
4. Berezivska L. Periodization of the reform of general secondary education in the independent Ukraine (1991–2017). *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2020. Vol. VIII (92). Iss. 228. P. 15–17. URL: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/ped_psy_viii_228_92.pdf.
5. Berezivska L. Secondary education reform in the independent Ukraine (1991–2017): concepts, programmes, doctrines and strategies. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psy-*

chology. 2019. Vol. 7 (76). Iss. 187. P. 20–22. URL: http://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/ped_psy_vii_187_76.pdf.

6. Berezivska L. Secondary education reform in the independent Ukraine: national lawmaking (1991–2017). *Ricerche di Pedagogia e Didattica. Journal of Theories and Research in Education*. 2020. [S. l]. Vol. 15 № 1. P. 53–69. URL: <https://rpd.unibo.it/article/view/10501>. DOI: <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/10501>.

7. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 року № 896. *Освіта*. 1993. Груд. (№ 44/46). С. 2–15.

8. Камишин В., Федорова Н., Піонтковський-Вихватень Б. Модернізація змісту середньої освіти в Україні у 90-х роках XX століття, спрямована на розвиток обдарованих учнів. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 11 (42). С. 5–15.

9. Кільова Г., Вачевський М. Зміст загальної середньої освіти, її реформування, становлення і розвиток. *Молодь і ринок*. 2010. № 11. С. 18.

10. Концепція 12-річної загальної середньої освіти (проект). *Інформаційний збірний Міністерства освіти і науки України*. 2000. № 21. С. 10–31.

11. Концепція державного стандарту загальної середньої освіти в Україні. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1996. № 17–18. С. 2–11.

12. Концепція середньої загальноосвітньої школи України. *Інформаційний збірний Міністерства освіти України*. 1992. № 4. С. 4–29.

13. Кремень В. Засадничі положення державної освітянської політики. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2000. № 1. С. 6–10.

14. Кремень В. Зміст освіти й дидактична стратегія. *Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми перспективи)*. Київ : Грамота, 2003. С. 47–58.

15. Кремень В. Освіта як провідний пріоритет. *Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми перспективи)*. Київ : Грамота, 2003. С. 86–90.

16. Паращенко Л. Державний стандарт базової та повної середньої освіти в Україні як механізм розвитку національної освітньої системи. *Вісник Націо-*

нальної академії державного управління при Президентові України. 2011. № 4. С. 257–264.

17. Про загальну середню освіту : Закон України ; дата набуття чинності 23 квітня 1999 року. *Верховна Рада України: законодавство України* : офіційний вебпортал парламенту України. Київ, 1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text> (дата звернення: 10.02.2021).

18. Про Концепцію загальної середньої освіти (12-річна школа) : Постанова Колегії МОН України, Президії АПН України від 22 листопада 2001 року № 12/5-2. *Верховна Рада України: законодавство України* : офіційний вебпортал парламенту України. Київ, 2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/v_5-2290-01 (дата звернення: 10.02.2021).

19. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-XII. *Верховна Рада України: законодавство України* : офіційний вебпортал парламенту України. Київ, 1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text> (дата звернення: 10.02.2021).

20. Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000 року № 1717. *Верховна Рада України: законодавство України* : офіційний вебпортал парламенту України. Київ, 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1717-2000-p#Text> (дата звернення: 10.02.2021).

21. Савченко О. Етапи реформування змісту шкільної освіти в Україні за роки незалежності. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні, 1992–2002 роки* : збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук. Харків : ОВС, 2002. Ч. 1. С. 210–227.

22. Hellwig W., Lipenkowa J. Ukraine. *The Education Systems of Europe* / Editors: Hörner W., Döbert H., Kopp B. von, Mitter W. Dordrecht : Springer, 2007. P. 808–825. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/1-4020-4874-2_50. DOI: https://doi.org/10.1007/1-4020-4874-2_50.

23. Kutsyuruba B. Education in the Period of Post-Soviet Transition in Ukraine. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2011. Vol. 19. Is. 3. P. 287–309.